

UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
FACULTATEA DE LITERE
DEPARTAMENTUL DE LITERATURĂ MAGHIARĂ
ȘCOALA DOCTORALĂ DE HUNGAROLOGIE

**Mistica în codicele monastice maghiare din evul
mediu târziu**

**Recepția misticii sau practică literară și devoțională în textele
devoționale ale codicelor monastice în limba maghiară din evul mediu
târziu**

– teză de doctorat –

Conducător științific: Dr. Gábor Csilla

Doctorand: Korondi Ágnes

Cluj-Napoca, 2014

Cuprins

I. INTRODUCERE	6
II. LITERATURA MONASTICĂ ÎN CANONUL ISTORIEI LITERATURII MAGHIARE	14
III. MISTICĂ, CODICE, ȘI FOLOSIREA SCRISULUI DE FEMEILE MEDIEVALE ...	38
III.1. MISTICĂ ȘI LITERATURA MONASTICĂ: CERCETĂRII ANTERIOARE	38
III.2. MISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ: PROBLEME CONCEPTUALE ȘI METODOLOGICE	42
III.3. MISTICĂ ȘI CULTURA SCRISULUI FEMININ ÎN EUROPA DE VEST ȘI UNGARIA MEDIEVALĂ	45
IV. FOLOSIREA TEXTELOR ȘI GENURILE LITERATURII DEVOȚIONALE	75
IV.1. CONCEPTUL ȘI PRACTICA MEDITAȚIEI ÎN LITERATURA MONASTICĂ.....	75
IV.1.1. <i>Meditație: gen sau practică?</i>	75
IV.1.2. <i>Meditație și mistică</i>	94
IV.2. REGULI MONASTICE ÎN LITERATURA MONASTICĂ.....	99
IV.2.1. <i>Reguli atribuite Sfântului Bernard de Clairvaux</i>	105
IV.2.1.1. <i>Mistica Sfântului Bernard</i>	105
a. <i>Treptele iubirii</i>	106
b. <i>Cântarea cântărilor și mistica nupțială bernardiană</i>	108
c. <i>Christocentrism, mistica pătimirii și textele pseudo-bernardiene</i>	110
IV.2.1.2. <i>Formula novitiorum</i> lui David de Augsburg ca o operă pseudo-bernardiană în <i>Codexul Horvát</i>	112
IV.2.1.3. <i>Liber de modo bene vivendi</i>	117
a. <i>Capitolele din Codexul Érsekújvári</i>	118
b. <i>Codexul Winkler</i> despre iubire.....	123
c. <i>Compilația din Codexul Guary</i>	125
IV.2.1.4. <i>Concluzii</i>	125
IV.2.2. <i>Mistica Sfântului Bonaventura în oglinda regulilor</i>	126

IV.2.2.1. <i>De perfectione vitae ad sorores</i> și traducerile ei în limba maghiară	127
a. Mistica bonaventuriană pentru clarise	127
b. Cititorii maghiari ai Sfântului Bonaventura.....	131
b.1. Traducerea <i>Codexului Weszprémi</i>	132
b.2. Variantele <i>Codicelor Lobkowitz și Debreceni</i>	135
IV.2.2.2. <i>Regula novitiorum</i> și traducerile ei.....	139
a. <i>Regula novitiorum</i>	139
b. Traducerile în limba maghiară <i>Regulii novicelor</i>	140
b.1. <i>Regula novicelor</i> în <i>Codexul Vitkovics</i>	140
b.2. <i>Codexul Érsekújvári</i> despre euharistie.....	145
b.3. Extrase din regulile bonaventuriene.....	146
IV.2.2.3. Concluzii.....	147
IV.3. MISTICĂ ÎN LEGENDE ȘI PREDICI.....	149
IV.3.1. <i>Sfântul Francisc, misticul?</i>	154
IV.3.2. <i>Sfânta Ecaterina din Siena, o mistică dominicană</i>	159
IV.3.3. <i>Sfânta Margareta a Ungariei, un exemplu monastic local</i>	165
IV.3.4. Concluzii	169
V. MISTICA PĂTIMIRII	170
V.1. PĂTIMIREA LUI CRISTOS ÎN CULTURA DEVOȚIONALĂ A EVULUI MEDIU TÂRZIU: DIFERITE ABORDĂRI ÎN LITERATURA DE SPECIALITATE	170
V.2. NARATIVELE PĂTIMIRII ÎN EVUL MEDIU TÂRZIU	174
V.2.1. <i>Materialul latin</i>	174
V.2.2. <i>Textele maghiare</i>	177
V.3. RUGĂCIUNI DESPRE PĂTIMIREA LUI CRISTOS	185
V.3.1. <i>Texte și colecții de rugăciuni</i>	185
V.3.2. <i>Surse, traducere, variante textuale</i>	187
V.3.3. <i>Memoria pătimirii: tehnici narrative</i>	190
V.3.4. <i>Funcțiile rugăciunilor: foloasele pătimirii</i>	192
V.3.4.1. Material ajutător de meditație	192
V.3.4.2. Funcție liturgică	194

V.3.4.3. Rugăciuni protectoare, magia cuvintelor, soartă dincolo de moarte.....	196
V.3.5. <i>Concluzii</i>	201
V.4. REPREZENTĂRI VIZUALE	202
V.5. <i>IMITATIO, COMPASSIO, CONFORMATIO</i> – MODELE DEVOȚIONALE ÎN TEXTELE MAGHIARE DESPRE PĂTIMIREA LUI CRISTOS ÎN EVUL MEDIU TÂRZIU	209
VI. CONCLUZII	220
BIBLIOGRAFIE	223
ANEXE	263
ANEXĂ 1.	263
ANEXĂ 2.	281
ANEXĂ 3.....	283
ANEXĂ 4.....	286
IMAGINI	343

Cuvinte cheie

mistică, literatură devoțională, evul mediu târziu, codice în limba maghiară, literatură monastică, literatură feminină, franciscani, dominicani, pătimirea lui Cristos, reguli religioase, meditații, rugăciuni, sfinți mistici

Rezumat

Disertația analizează recepția textelor misticii creștine apusene în codicele literaturii monastice în limba maghiară din evul mediu târziu. Aceste manuscrise au fost copiate în ultimele decenii ale secolului 15. și în primele decenii ale secolului 16. în majoritate pentru călugărițele unor mănăstiri observante franciscane și dominicane (în special mănăstirea dominicană din Insula Iepurilor/Insula Sfânta Margareta și mănăstirea clariselor din Óbuda). O mare parte a acestor codice, conținând literatură edificatoare (predici, legende, tratate, meditații, rugăciuni, reguli) tradusă din latină, a fost copiată de călugărițe în mănăstirile ale căror locuitori urmau să le deservească. În secolul 19. manuscrisele care au supraviețuit anihilarea sau risipirea colecțiilor de cărți din mănăstirile medievale au ajuns în biblioteci de interes național (Biblioteca Națională Széchényi, Biblioteca Academiei Maghiare de Științe, Biblioteca Universității Eötvös Loránd etc.). Edițiile lor moderne folosite și în această teză au fost publicate în seriile *Régi Magyar Nyelvmélekek*, *Nyelvméltár*, *Codices Hungarici* și *Régi magyar kódexek*. În timp ce aceste codice au fost supuse din momentul redescoperirii lor în continuu unor analize aprofundate de istoria limbii cu rezultate științifice semnificative, cercetările filologice și de istorie literară focusate pe descoperirea surselor latine aproape sistaseră după sfârșitul secolului 19. și începutul secolului 20. Căutarea surselor a luat un nou avânt legat de publicarea seriei *Régi Magyar Kódexek* lansată în anii 1980, dar în pofida studiilor importante care au văzut lumina tiparului în ultimele decenii, posibilitățile de cercetare istorico-literare al acestui grup de texte sunt departe de a fi epuizate, mai ales dacă se recurge la aplicarea unor rezultate și abordări preluate din alte domenii apropiate. Această dizertație, analizând recepția misticii apusene, abordează numai una dintre posibilitățile numeroase.

Din punct de vedere metodologic teza se bazează pe filologia nouă, care acordă rol central variantei, deoarece variantele de texte sunt cruciale și în literatura monastică în limba maghiară. De obicei codicele nu conțin traducerea maghiară integrală a operelor mai lungi, numai părțile, capitolele considerate importante din diferite motive. Transpunerea de multe ori a presupus și diferite modificări, în unele cazuri schimbarea genului literar. În alte cazuri textele au fost compilate din mai multe surse, sau li s-au făcut completări de către traducători, copişti. Toate acestea arată, că acest grup de texte aparține unei literaturi funcționale, și, din această cauză, se organizează pe baza unei concepții de literatură și a unei practici literare diferită de cea

a beletristicii. În consecință, faptul că o anumită operă aparținând unui anumit gen cu un anumit obiectiv de cine, pentru cine, cum și de ce a fost transpusă în literatura vernaculară, arată multe lucruri despre cultura lecturii a epocii și despre practica literară și devoțională a celor care au produs și au folosit aceste texte. Teza se bazează pe o astfel de abordare funcțională analizând selecția textelor, tehnicile de traducere și de compilare, ca și exigențele spirituale ale publicului cititor țintă din perspectiva folosirii textelor. Aceste lucruri au fost deduse din compararea variantelor textuale latine și maghiare și a diferitelor versiuni vernaculare în cazul în care s-au făcut mai multe traduceri. (Anexa extensivă a lucrării conține mai multe tabele comparative de acest fel.) Diferențele dintre variante de multe ori arată cum a adaptat traducătorul sau copistul textul la necesitățile proprii sau la cele ale publicului țintă. Teza plasează textele codicelor în contextul devoțional variat în care au fost folosite în evul mediu târziu. Pe parcursul contextualizării am recurs la rezultatul cercetărilor recente din literatura de specialitate anglo-saxonă și franceză de antropologie istorică și de istoria spiritualității.

Am discutat relația dintre literatura monastică și mistică focusând la sistemul țintă, pe care am încercat să-l descriu ca un întreg autonom. Am interpretat diferența acestuia față de surse nu ca o deficiență, ci ca punct de interes. Am încercat să descopăr pe de o parte ce fel de practică/practici devoționale se conturează din textele monastice copiate în limba maghiară la sfârșitul secolului 15. și în prima treime a secolului 16., ce fel de posibilități spirituale ofereau, sfătuiau ori impuneau pentru cititori, și cum a putut comunitatea sau individul care folosea codicele să-și formeze cu ajutorul unor instrumente literare-retorice propria persoană, identitate, cale spirituală, pe de altă parte cum au influențat aceste nevoi spirituale funcționarea sistemul literar care le servea.

După primul capitolul introductiv, capitolul doi al tezei ridică problema situării literaturii monastice medievale târzii în paradigma istoriei literare maghiare. Analizează, unde situează acest corpus operele de referință, care prezintă cursul literaturii maghiare. Studiind capitolele relevante ale compendiilor elaborate de Ferenc Toldy, Zsolt Beöthy, Cyrill Horváth, Frigyes Riedl, János Horváth, Antal Szerb, ca și cum ale istoriei literare academice, am arătat cum s-au alipit treptat literaturii monastice atributele „decadent”, „perimat”, datorită schemei istoriografice a evului mediu decadent și a unor considerații ideologice. Am atras atenția și asupra faptului că evaluarea stilistico-lingvistică și estetică, aplicarea conceptului literaturii beletristice, crease obstacole în fața unei interpretări contextuale ale textelor, care țin cont de funcția lor originală.

Narativa decadenței a determinat și studierea prezenței misticii în literatura monastică. În cele câteva studii (prezentate în subcapitolul III.1.), care abordează această temă, apare observația, că literatura monastică reflectă o spiritualitate moleșită, lipsită de energie, care nu e în stare, și nici nu dorește să se ridice la înălțimea misticii evului mediu dezvoltat. La sfârșitul capitolului prezint câteva paradigme interpretative, care elimină premisele de acest fel, și pot fi aplicate excelent corpusului studiat. Analiza compendiilor de istorie literară a mai arătat, că, indiferent de concepția lor, toate aceste lucrări, cu posibila excepție a operei elaborate de János Horváth, consideră, că principalul merit al acestei literaturi este faptul, că a fost scrisă în limba maghiară. Autorii subliniază importanța corpusului în ciuda faptului, că nu conține opere maghiare originale, ci traduceri. Caracterul religios pare să fie mai degrabă o circumstanță secundară deranjantă, care derivă din cultura epocii. Relația dintre temele religioase și caracterul vernacular este numai rareori discutată. Mai mulți istorici literari consideră vernacularitatea un fenomen al pre-reformației, și o leagă de schimbările religioase și sociale în acest sens. Această disertația consideră însuși caracterul religios, devoțional trăsătura dominantă, și caută cauza înmulțirii textelor vernaculare în schimbările care au avut loc în spiritualitate și în practica devoțională în era respectivă. În acest fel este posibil evitarea evaluării textelor scrise pentru o comunitate de acum cinci sute de ani, având a concepție de literatură diferită de cea prezentă, din perspectiva beletristicii, și se poate încerca înțelegerea practicii lor literare.

Capitolul trei, pornind de la literatura de specialitate, care abordează relația dintre literatura monastică și mistică, evaluează posibilitățile de studiere a temei din punct de vedere metodologic, și clarifică principalii termenii folosiți în disertație. În ultimul subcapitol am considerat producerea și folosirea textelor mistice în contextul cultural al folosirii scrisului de femei în Ungaria medievală. Așa am ajuns la concluzia, că în timpul înfloririi misticii feminine din secolele 12–14., în estul Europei Centrale nivelul de alfabetizare printre femei și modurile de folosire a scrisului nu au permis dezvoltarea unei literaturi latine sau vernaculare care ar fi putut să descrie experiențe spirituale complexe. Până în secolele 15–16., când în Ungaria condițiile erau deja favorabile nașterii unui corpus vernacular scrisă pentru femei și parțial de femei, atitudinea față de mistică s-a schimbat în Europa. În această perioadă nici comunitățile de femei vest-europene, ale căror lecturi ar putea servi ca paralel codicelor maghiare (comunități ale modernei devoțiuni transformate în mănăstiri, călugărițe observante), nu scrieau și citeau revelații și tractate mistice, ci texte edificatoare moderate determinate de uz, aparținând unor

genuri hibride. Deși literatura feminină maghiară de la începutul secolului 16. nu era atât de vastă și variată ca cea vest-europeană, considerând practica literară generală de aici, este semnificativă. Spre la sfârșitul evului mediu folosirea unor texte vernaculare, scrise pentru a servi ca ajutor în implementarea reformei monastice și a unei vieți spirituale aprofundate, a devenit o necesitate zilnică, un instrument de bază a formării vieții spirituale comunale și individuale pentru o grupă restrânsă de femei din Ungaria.

Capitolul patru discută textele care vorbesc/ar putea vorbi despre experiența directă de Dumnezeu dedicând fiecărui gen, tip de text câte un subcapitol. La început discut conceptul de meditație folosit în codice. Meditația în aceste manuscrise este una dintre elementele unui șir de exerciții spirituale-mentale (*lectio, oratio, meditatio, contemplatio*), la care textul servea numai ca un punct de pornire, activitatea propriu zisă a avut loc de fapt în sufletul/inima/mintea cititorului. Atitudinea textelor, care puteau fi folosite ca bază de meditație, față de mistică se caracteriza prin prudență, frică de excese. Printre temele de meditație recomandate pătimirea lui Cristos este cea mai populară.

Una dintre tipurile de texte care apar cel mai des în literatura monastică a fost regula, care a jucat un rol central în viața călugărițelor observante. Din aceste scrieri normative se poate deduce cel mai bine ce fel de comportament și practică devoțională li se recomanda cititorilor. Atitudinea față de mistică în evul mediu târziu este reprezentat cel mai bine de faptul că dintre operele autentice sau apocrife ale marilor autori mistici din secolele 12–13. (Sfântul Bernard de Clairvaux, Sfântul Bonaventura) s-au tradus în maghiară aproape exclusiv numai astfel de scrieri instructive. Dintre textele pseudo-bernardiene am analizat traducerea operei lui David de Augsburg, *Formula novitiorum*, din *Codexul Horvát* și fragmentele din *Liber de modo bene vivendi* de un autor necunoscut în *Codexul Érsekújvári*, *Codexul Winkler* și *Codexul Guary*. Dintre operele lui Bonaventura vorbesc despre capitolele din *De perfectione vitae ad sorores* traduse în *Codexul Weszprémi*, *Codexul Lobkowitz* și *Codexul Debreceni*; dintre scrierile atribuite lui despre fragmentul din *Meditationes vitae Christi* în *Codexul Debreceni* interpolat în capitolul despre pătimirea lui Cristos a operei menționate mai înainte și despre traducerea *Regulei novicilor* în *Codexul Vitkovics* și *Codexul Érsekújvári*. Aceste scrieri propagă o spiritualitate rezonabilă, practică, bazată pe rutinul vieții cotidiene și focusată pe modul de viață și virtuțile monahale tradiționale (sărăcie, umilință). Experiența mistică și exercițiile meditative sunt subordonate acestora.

În continuare discut reprezentarea sfinților mistici și experienței mistice în legende și predici. Tipul hagiografic al sfântului mistic caracterizat de André Vauchez apare desul de rar în colecțiile de legende ale literaturii monastice în limba maghiară, acestea fiind dominate de viețile martirilor antichității târzii. Excepția o constituie Sfânta Ecaterina din Siena, figura simbolică a cauzei observanței dominicane, a cărei legendă ocupă loc de onoare în *Codexul Érsekújvári* de origine dominicană. Pe lângă evoluția Ecaterinei ca mistică, textul accentuează dragostea ei pentru virtuțile călugărești și practicarea acestora. Și în fragmentele selectate din textele hagiografice despre Sfântul Francisc din Assisi sunt mai accentuate umilința și sărăcia, decât experiențele mistice. Legenda maghiară a Sfântei Margarete a Ungariei copiată pentru mănăstirea dominicană din Insula Iepurilor descrie ca exemplu tot o practică devoțională asemănătoare celei conturate de celălalte texte ale literaturii monastice. În special regulile discutate mai înainte se pot compara bine cu istoria vieții prințesei sfântă (rolul central al meditației asupra pătimirii lui Cristos, modul corect de a se prepara pentru euharistie, rugăciuni dese și fervente, virtuți monahale). Aceste texte hagiografice așadar ilustreau modelul devoțional prezentat în reguli și serveau ca mijloace importante pentru impunerea reformei observante.

Capitolul cinci se ocupă cu problemele misticii bazate pe pătimirea lui Cristos, o temă dominantă în literatura monastică maghiară. După prezentarea scurtă a literaturii de specialitate recente care discută Patimile, partea aceasta a tezei descrie narativele latine și maghiare mai lungi, situate între predică, meditație și tratat despre suferințele Mântuitorului. Apoi analizează sursele, tehnicile narrative și posibilele funcții ale rugăciunilor în această temă. Numai o mică parte a acestor texte servea ca instrument meditativ, majoritatea erau menite să contribuie în mod palpabil, deseori prin indulgențe, în unele cazuri promișând miracole, la salvarea sufletului cititorului prin evocarea morții salvafice a lui Cristos. Un subcapitol menționează principalele tipuri de reprezentări vizuale ale Patimilor, fiindcă acestea se foloseau împreună cu textele în practica devoțională a epocii. Ultimul subcapitol în loc de texte se concentrează asupra practicii devoționale. Ca o recapitulare conturează funcționarea modelului elaborat în acest corpus variat. Focusând asupra conceptelor *imitatio*, *compassio* și *conformatio*, demonstrează cum a ajuns lectura devoțională să exprime idealul vieții comunale călugărești și să funcționeze ca un instrument al unui *self fashioning* devoțional.

Analizând un material destul de vast și variat, începând de la reguli, prin instrumente de meditație, până la legende și rugăciuni, am ajuns la concluzia, că din aceste texte de diferite

tipuri, traduse din surse compuse în diferite secole se conturează o practică devoțională și o atitudine față de mistică uniformă. Principalul teren al unirii cu Dumnezeu și a practicii călugărești care duce la acesta este meditația asupra Patimilor. Conformarea în suflet și trup la Mântuitorul uman, suferind este principalul habitus devoțional recomandat de aceste texte publicului țintă. Uniunea cu Cristos, în ciuda afectivității puternice a unora dintre textele cu această temă și a senzației de dulceață promisă ca rezultat al rugăciunilor și al meditațiilor, nu este explicit un extaz, *raptus* mistic. Pe de o parte este nunta cerească a fericirii eterne dorite, pe de altă parte un program de viață pioasă, *imitatio Christi*. Imitarea, urmarea lui Isus de multe ori se referă la lucruri extrem de practice (împăcare, suferirea injuriilor cu serenitate, moderație în mâncare, comportament umil etc.). În acest fel textele devoționale despre Patimi sunt în strinsă legătură cu celălalte scrieri conturând idealul devoțional al epocii. Istoria pătimirii lui Cristos este așadar o sinteză narativă a acelor virtuți morale pe care regulile le recomandă cititorilor. Figura Mântuitorului suferind este exemplul principal de imitat, pe care cititorul pios își înscrie concret în corp prin memorizare, îl realizează în viața monahală cotidiană, și așa devine demn de uniunea eternă în lumea de dincolo.